

КОЛЕКТИВНИ ПОДВИГ РЕВАЛОРИЗАЦИЈЕ СТВАРАЛАШТВА БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА

(Брана Цветковић у српској књижевности и култури: зборник радова, уредници
Александар Пејчић и Ана Козић, Институт за књижевност и уметност, Београд,
2025, 399 стр.)

Зборник научних радова Брана Цветковић у српској књижевности и култури, који су уредили Александар Пејчић и Ана Козић, објединио је резултате истраживања изложене на научном скупу одржаном 18. и 19. новембра 2024. године у Институту за књижевност и уметност у Београду, у организацији научног одељења „Српска књижевност и културна самосвест“. Одржавању скупа претходило је обимно текстолошко и херменеутичко прегнуће Александра Пејчића које је изнедрило осам књига *Изабраних дела* Бране Цветковића, односно монографију *Књижевно дело Бране Цветковића* (2024). Ова издања послужила су као основни извори али и литература које су учесници скупа консултовали и којима су се руководили при изради властитих радова. Узевши у обзир природу и функције политичко-сатиричног и хумористичког дискурса, те његове многоструке и слојевите корелације са друштвеним приликама које су га изнедриле, али и са потоњим збивањима у датој националној и социјалној средини (на чије менталитетске аномалије реферише и ефектно их разобличава), зборник посвећен Цветковићу, који је публикован као седмо издање едиције *Културни оквири српске књижевности*, раскрива комплексне релације једног богатог и важног (премда задуго занемареног и из нехата или идеолошке заслепљености дисквалификованог) опуса с једне и политичког, идеолошког и аксиолошког контекста који га је произвео с друге стране.

Будући да је Брана Цветковић (1875–1942) делао као песник, прозни и драмски писац, писац за децу, новинар, карикатуриста, сатиричар, хумориста, редитељ, глумац, сценограф, есејист, фељтонист, мемоарист, мултимедијални и ренесансно свестрани стваралац, зборник *Брана Цветковић у српској књижевности и култури*, опсегом и донетима обухваћених тема и области, рефлектује интердисциплинарни природу Цветковићевих жанровски плуралних делатности, при чему се из диспаратних али ваљано усаглашених углова науке о књижевности, науке о језику, театрологије, методике наставе српске књижевности и ликовне уметности, сагледава Цветковићево стваралаштво, са циљем да се оно ревалоризује и ситуира у токове српске књижевне и културне историје. Предузети подухват поновног читања и вредновања свега што је Брана Цветковић даровао српском народу и српској литератури, на који се одважило двадесет и троје реномираних научника, ни у једном тренутку не упада у замку исклизнућа у неумерену и непримерену лаудацију, већ опстојава у оквирима научне аргументације и помног изучавања извора, док се повремене просеви личних становишта и не толико фреквентна али упечатљива и оправдана извођења аналогична између Браниног и садашњег политичког тренутка, испостављају као још једна потврда актуелности, значаја, значења и зрачења Цвет-

ковићеве бритке мисли у актуелној ситуацији из које се она процењује.

У раду „Брана Цветковић међу критичарима и историчарима српске књижевности и позоришта“ Јован Пејчић је прецизно испратио минус-присуство овог аутора у историјама српске књижевности (Јован Скерлић, Павле Поповић, Ђорђе Анђелић, Милош Савковић, Јован Деретић, Радован Вучковић), његовог непостојања или узгредног помињања у лексикографским и енциклопедијским монографским публикацијама, али и релевантним изданицима из историје српске културе, што је утврђено као изазов актуелном књижевноисторијском поимању које се искушава (у виду исправки, допуна и преиначења) управо уређивањем зборника *Брана Цветковић у српској књижевности и култури*. Мозаик Браниног документарног и фикцијског универзума обухвата рад „Ратна сјећања и записи Бране Цветковића“ Горана Максимовића, у којем су протумачене анегдоте, шаљиве приче, мемоарски записи и фељтони настали у у распону од Првог и Другог балканског рата све до окончања Великог рата. Истакнути зналац теорија хумора, Максимовић посредством карактеристичних призора (играња кола и певања преморене војске, децјег храбрења родитеља, поделе граната по калибру и дејству на комичне и трагичне и сл.) издваја и анализира виталистичку моћ хумора и његову улогу у превладавању тегобних и ужасавајућих ратних догађаја. Определивши се за разумевање хумора као „когнитивног (мега)оквира“ које је понудила Оливера Марковић, уз уважавање и теоријских поставки Конрада Кујпера које се дотичу прагматичних аспеката наведеног феномена, Дејан Милутиновић тумачи Цветковићеве ратне сатиричне анегдоте, њихову везу са реалистичним и фолклорним поетичким моделима, одређујући их као претежно „бенигносатиричне“, посвећене исмевању менталитетских колективних умишљаја (жудње за славом и доказивањем Црногораца или кукавичлука Бугара, Италијана и Грка) и еснафских недостатака (трговачке похлепе или егоцентризма политичара), са акцентом на дистинкцији бораца (којима се мане опраштају) и небораца (који се без остатка критикују), при чему Милутиновић посебну пажњу посвећује интерпретацији „сатиричких метонимија“ и „сатиричких апологија“. Политичка сатира Бране Цветковића, уперена ка другим народима (Хрватима, Македонцима, Бугарима и Енглезима), а публикована у листу *Сатиир* (Београд, 1902/3. године), предмет је интерпретације у раду Предрага Тодоровића. Опсежне анализе негативних представа Хрвата у *Сатиiru* поткрепљене су и мотивисане друштвеним збивањима којима су Цветковић и његови савременици сведочили (а која су утицала на моделовање стереотипних сатиричних представа), као што је српским симпатијама за угњетене Буре и антипатијама према угњетачима Енглезима мотивисано интересовање за Бурске ратове и бурско питање (географски далеке, али етички блиске и разумљиве). Књижевноисторијски је релевантно и драгоцено Тодоровићево запажање изнето поводом типографије листа *Сатиир*, која је сагледана као таква која је претходила авангарди и припремала јој терен, док се у поређењу бурске тематике Б. Цветковића и приповетке „Бури и Енглези. Сличица из српског живота“ (1899) Стевана Сремца, огледа како информисаност и опредељеност српских интелектуалаца на прелазу из 19. у 20. век, тако и тематске преокупације и доминанте њиховог књижевног рада. Шездесет девет епиграма Бране Цветковића који су публиковани у *Политици* у периоду од 21. фебруа-

ра 1928. до 6. јануара 1929. године, чине предмет анализе рада Бојана Ђорђевића. Налик сатири упућеној на рачун Хрвата из листа *Сатири*, епиграми из *Политике* за тему сатиричног разобличавања поглавито имају, наново, Хрвате, при чему се друштвено-историјске околности и државни оквир, као и политичка оријентација и власничка структура гласила, махом разликују, што условљава (усмерава или суспреже) и степен оштрине и експлицитности Цветковићевог изјашњавања. Као мета Цветковићевог карикатурално-сатиричног приказа, у домену политичке сатире, јавља се Стјепан Радић (оличење беспоштедног каријеристе, непоузданог, славе незаситог и превртљивог политичара, склоног великим речима и лагању), а важно је Ђорђевићево запажање како је након Радићевог рањавања Цветковић обуставио епиграме на рачун опозиције, трудећи се, надаље, да „ако већ не може избећи какав сатирични коментар, то буде крајње одмерено.“ И док је сатира Браниних епиграма посвећених Радићу била донекле блага, сасвим је другачији однос успостављен према Влатку Мачеку. Будући да је Мачека доживљавао као недостојног наследника позиције вође Хрватске сељачке странке, Брана је у епиграмима био суров, непомирљив и крајње острашћен, али чак и у таквој ситуацији – редовно духовит и проницљив. Посегнувши како за непосредним изворима (биографским чињеницама, сведочанствима савременика, аутобиографским есејима и записима) тако и за посредним изворима (Цветковићевим литерарним делима), у научном раду „Морални портрет Бране Цветковића“ Александар Пејчић расветлио је етичка начела која су условила, предодредила и поглавито усмерила интелектуални хабитус и књижевни рад овог писца. Пејчићев рад пружа интригантан увид у разлоге Цветковићевог заузимања одређених ставова, пропагирање специфичних вредности али и одабир карактеристичног тематског комплекса у делима која је писао. Као основа етичког кодекса ове сложене али доследне личности препознају се хришћанско васпитање, светосавље и јеванђелско учење али и патријархалној заједници припадајућа, односно традицијом утврђена морална начела. Уз светост и неповредивост људске егзистенције, за Цветковића се отаџбина испоставља као највиши идеал, при чему некористољубље, презирање лажи и подвала, односно поштовање саговорника и другачијих мишљења употпуњују морални портрет ове личности ретких квалитета.

Две анегдотама („Да га видим мртвог“ и „Пресео му кељ“) објављеним након смрти Стевана Сремца 1906. године, као и опширнијим чланком написаним поводом десетогодишњице Сремчеве смрти (Крф, 1916), у раду Ненада Николића предочен је однос двојице писаца савременика, као што је потцртан и пластично дочаран њихов особен смисао за хумор. Изузетно се битним, према Николићу, указују концепција националног интегритета и идеја уједињења српства, што су биле основе поимања националног и културног идентитета како Б. Цветковића, тако и творца *Из књија старославних*, којег Цветковић види као човека који је био „велики као народна мисао, силан као Бог, добар као срце Христово“. Мемоарски записи политичара, дипломате, публицисте и адвоката Драгољуба С. Илића, похрањени у Државном архиву Србије, послужили су Лариси Костић за подробно испитивање поетике ове књижевне врсте а унутар ње, за критичко и компаративно сагледавање модуса долажења до података о личностима и њиховог обликовања у области ко-

лективне меморије. Занимљивим се указује поређење сећања на дан сахране Бране Цветковића које је оставио Аритон Михаиловић (који је у чину опроштаја од Бране приметио елементе церемоније, уважавања и одавања почasti) и оног из мемоара Дргољуба С. Илића, који је запазио, сасвим супротно, да је Бранин погреб прошао „без помпе и заслужене пажње“. Исто тако, ови мемоари (чији су сегменти који се односе на Цветковића транскрибовани у раду Л. Костић) пружају податке о популарности Браниног Орфеума или пак о јавним полемикама које су узроковали Цветковићеви „стршљенасти“ епиграми објављени у листу *Правда*, чиме је подвучена улога уметности која није „само естетски израз, већ и инструмент за критичко преиспитивање друштвених и политичких структура“. Позиционирању Бране Цветковића унутар круга савременика и специфичне салонске београдске атмосфере краја 19. и почетка 20. века посвећен је рад „Породица Илић у делу Бране Цветковића“ Марије Слободе. Ауторка је указала на епиграме насловљене *Ускришња јаја* (које је Цветковић објављивао у многим периодичним публикацијама безмало четири деценије) и њихову везу са *Ускришњим њесмама* Војислава Илића и Бранислава Нушића, као што је издвојила присуство lika Јована Илића у једној Браниној приповеци, док ће, како Слобода примећује, Драгутин Илић бити знатно слабије заступљен у пишчевим записима (поменут поводом Стевана Сремца и Сремчевог интересовања за песмарицу која је била у Драгутиновом власништву, о чему пише и Ненад Николић), да би понајвише пажње задобио Жарко Илић, сарадник *Сайи-ра*, вешт афористичар и Цветковићевом схватању света близак козер и боем. Љубавну поезију Бране Цветковића тумачи Ана Козић. Ова ауторка прилежно испутије утицај романтичарског поетичког обрасца на моделовање љубавног дискурса Цветковићевог песништва, а уједно и пародијске, хумористичке као и еротолошке подтипове наведеног изражајног модела. Романтичарски концепт љубави ослоњен на петраркистичку традицију препознаје се на формалном плану Цветковићевих песама (цикличност, топос песничког венца), у обликовању физичког изгледа и карактерних својстава љубљене жене (драга као мило чедо анђеоског лица, далека, недостижна и ћудљива), као и у односу заљубљеног пара обележеног мотивском доминантом љубавног уздаха. Хумористични подтип љубавне песме обележен је намером Бране Цветковића да хумором депатетизује теме несрећне, неузвраћене љубави, љубавног неверства, или испразности мушко-женских односа. Поседну пажњу Козићева посвећује Цветковићевој пародији збирке *Сељанчица* Милорада Петровића и пародијском моделу љубавне песме којим је доследно декомпонована идеализована представа сеоског живота, сеоских житеља и њихових релација, да би у еротском подтипу љубавне песме учила Цветковићево приближавање певању Бојића, Ракића, Пандуровића и Диса.

Једночинкама Бране Цветковића бави се Сава Анђелковић, који тематизује карактер комичких лица и ситуације у које бивају смештена, не занемарујући притом вербалну комику и нелингвистичка средства, а уједно и преувеличавања и фантазију посредством којих је реализована форма ових остварења. Рад „Позоришни пример Бране Цветковића“ Милене Кулић базира се на тумачењу Цветковићевог доприноса развоју модерне позоришне естетике, како у улози оснивача првог домаћег сатиричко-хумористичког позоришта, тако и директора, глумца,

сценографа и драмског писца. Поред хибридних сценских форми којима је наговестио модерније позоришне тенденције, М. Кулић такође издваја иновативне Цветковићеве пародије традиционалних позоришних облика, међу којима се пре свега издвајају „рапорти“. Засебан сегмент рада ове ауторке посвећен је анализи Цветковићевих есеја о позоришној уметности, који се указују као кључ за разумевање позоришне поетике и портрета овог врсног znalца историје и теорије позоришта. Прилог компаративном читању Бране Цветковића дао је Енрико Даванцо који је самерио поетичке сродности између хумористичке једночинке *L'Incognita* (Нејпознаша, 1916) италијанског комедиографа Дарија Никодемија (1874–1934) и адаптације *Кајмакчалан* Б. Цветковића. Иако оригиналан стваралац, председник италијанског Друштва аутора и оснивач властите позоришне компаније познате под називом *Compagnia drammatica Dario Niccodemi*, Никодеми је, попут Цветковића дуго био скрајнут, опстојавајући у сенци двојице признатијих савременика (Д'Анунција и Пирандела). Изнашавши тематске и идејне сличности између остварења српског и италијанског аутора, Даванцо доприноси бољем и потпунијем познавању Цветковићевог драмског рукописа, пружајући истовремено прилику да се Цветковићево дело прецизније позиционира у контекст европске књижевности и културе.

Приповеткама Бране Цветковића посвећени су радови Драгане Вукићевић, Снежане Милосављевић Милић, Миљане Пешић и Јелене Милић. Порозност жанровских граница односно жанровску фузију Цветковићевог писања сугерише термин „прозни водвиљ“ којим Д. Вукићевић одређује главнину Цветковићевог прозног опуса. Полазећи од ставова Данијела Лемајеа изнетих у студији *Према њој-ејици водвиља*, Вукићевић издваја репетитивност ситуација и аутоматизованост поступака јунака као кључна својства водвиља уписана у Цветковићеву прозу, при чему би парадигматични модуси карактеризације ликова биле комичке реификације и комичке анимализације, док се композициона комика махом заснива на комичким антипараболама, уз њима припојена комичка прерушавања, експлозивне конфронтације ликова и апелације читалаца. Проучавајући Цветковићеве дефектне јунаке (јунаке са телесним инвалидитетом, духовно и психолошки инфериорне јунаке) Снежана Милосављевић Милић фокусира се на проматрање поступака реификације и анимализације, да би посредством анализе понављања наративних ситуација или уобличења виртуелних наратива, предпочила функције и естетске домете такве Цветковићеве поетике „не-потпуних“ и „рестл“ људи, којом се овај писац приближава фантастици, као и натуралистичким и модернистичким наративним проседеима. Сврставши Цветковића у представнике интенционалног смеаха, Миљана Пешић анализира комичне ситуације, комичне карактере и средства вербалне комике прозе овог писца, док Јелена Милић детаљно описује елементе модерности Цветковићеве прозе које препознаје у концепту егзистенцијалне измештености, друштвено-историјске ужурбаности, несталности и везаности за хронотопе града и гробља.

Иако је за живота објавио свега једну збирку песама и прича за децу (*Брана за децу: у слици и речи*, Геца Кон, Београд, 1934), Брана Цветковић је, како примећује Зорана Опачић у раду „Непризната модерност певања за децу Бранислава Бране Цветковића“, изузетно плодан стваралац за децу: „аутор око хиљаду и четири сто-

тине песама и стрип-песама, преко хиљаду ребуса, цртежа, скривалица, шездесет девет приповедака, готово пет стотина загонетки, око педесет поука у стиху и пет драма.“ Цветковићево стваралаштво за децу било је расуто у многим периодичним публикацијама, што је онемогућавало исправније књижевноисторијско ситуирање и вредновање његовог опуса. Тако, након оцене Симе Цуцића према којој је Цветковић пуки Змајев епигон и недорасли следбеник чије писање карактерише испразни хумор, овај писац редовно је смештан у постзмајевске оквири, где је био приказан као традиционалиста невеликог талента и способности. Антологија *Дечја поезија српска* (1965) Боре Ћосића допринела је ревалоризацији Цветковићевог опуса, будући да су у њу унете четири Бранине песме, а Брани призната модерност и самосвојност. За разлику од Ћосића, Душан Радовић, састављач *Антологије српске поезије за децу* (1984), премда експлицитно сведочи о благотворном утицају Цветковићеве „дечје стране“ у *Полици* на формирање властитог укуса и сензибилитета, није био благонаклон у оцени рада овог књижевника, уврстивши у своју антологију свега две римоване приче, да би потпуна афирмација Цветковићевог рада отпочела са антологијом *Срећни кец: изабране песме и приче* (1991) Бранка Ранитовића. Иако је утицај Ј. Ј. Змаја на Цветковића несумњив (од самоименовања аутора путем хипокористика: чика Јова и чика Брана; преко тематског плана: дете у породичном окружењу, ауторитет одраслих који се не доводи у питање, поларизовање исправног и лошег поступања, односно плана метричко-стилских карактеристика, све до настављања на традицију формалних експеримената: стрип-песме, ребуси, песничке загонетке, допуњалке...), Зорана Опачић, пак, показује у којој мери се слика детињства разликује код Змаја и Цветковића и на које све начине Цветковић доприноси модернизацији израза и тематике књижевности за децу, бивајући близак Вучу и другим авангардним ауторима. Јунаци Цветковићевих песама одрастају у градском амбијенту (уз градску буку, аутомобиле, трамваје, телефоне), опчињени су филмом (Холивудом) и стрипом, упознати су са постојањем других континената, раса и култура (фигурирају као грађани света), стога су често заступљене егзотичне животиње, при чему ова тематска оријентација кореспондира са авангардним интересовањем за егзотику као што, уједно, најављује „социјалистички егзотизам“ педесетих и шездесетих година 20. века. Приметна је социјална стратификација ликова деце и појачана осетљивост за питања њихове класне диференцијације, али, за разлику од Вуча који позива на побуну, Цветковић мотиве сиромаштва и судбине радничке класе обликује само као горку опомену, без жеље за иницирањем активистичких побуда. Уочи Другог светског рата у Цветковићевој поезији за децу биће заступљене теме страдања и борбе за отаџбину, док ће се фигуром наоружаног детета-ратника Цветковић одлучније одвојити од Змаја. Као и у стваралаштву за одрасле, књижевно дело Б. Цветковића за децу обележено је утицајима актуелних друштвено-историјских збивања, оно реагује на њих, оцењује их, све време усмеравајући пажњу и укус читалаца у смеру властитих етичких узуса. Јелена Панић Мараш, у раду „Приче за децу Бране Цветковића“ предлаже типологију прозног опуса овог писца према доминантном својству којим је условљена фабула, где се издвајају: 1. приче с елементима фолклорног наслеђа, 2. хумористичне приче, 3. анегдотске приче; или пак према карактерима који у причама доминирају,

где ауторка наводи: 1. приче о животињама, 2. приче-басне, 3. приче о историјским личностима, 4. приче о врлинама/манама. Поред изузетно корисне типологије коју предлаже, Ј. Панић Мараш проучила је развој поетике прозу за децу Б. Цветковића, која се кретала од наслеђених модела историјско-религиозне провенијенције до приповедака у стиху и стрип-прича, у којима се – у поетизацији прозе и кинематографском писму – огледа поетичка модерност Цветковићевог дискурса. Фантастичним мотивима заступљеним у причама за децу Бране Цветковића пажњу је посветила Данијела Костадиновић. Тумачећи римовану прозу овог писца, ауторка је указала на креативне модусе апсорбовања, дестабилизације и пародирања модела народне бајке, басне, предања и др, да би у субверзивном потенцијалу протумачених дела спознала њихов незанемарљив уплив на генезу фантастике међуратног периода (ауторка овом приликом издваја подтип порталне фантастике, као и антропоморфизацију неживих предмета). Наташа Станковић Шошо, пак, из угла методике наставе књижевности истражује заступљеност Цветковићевог стваралаштва за децу у уџбеницима за млађе разреде основне школе, са циљем доказивања њихове парадигматичности и функционалности у наставној пракси. Напоследку, надовезујући се на истраживања Цветковићеве новинске карикатуре Загорке Јанц и Жарка Рошуља, Марија Ристић подухватила се ситуирања илустраторског рада овог писца у оквире историје уметности, док је интермедијална потка Цветковићевог стваралаштва додатно потцртана у раду Бобана Савића у којем је овај књижевник сагледан као пионир српског стрипа.

Зборник научних радова *Брана Цветковић у српској књижевности и култури* колективна је монографска публикација која доприноси ревалоризацији лика и дела једног значајног (плодног и талентованог), а у науци о књижевности занемареног ствараоца – Бранислава Бране Цветковића. Применом многоструких теоријских приступа, као и обимним, на минуциозном испитивању свих аспеката уметничких израза заснованим књижевноисторијским захватима, двадесет и три аутора дало је прилоге новом (нимало апологетском већ објективно процењеном) читању Цветковићевог жанровски и медијски плуралног опуса. Овај тематски и методолошки хетероген (по наведеним својствима близак предмету проучавања), а уреднички ваљано усмерен подухват, доказ је како научна страст за откривањем неистражених естетских чињеница може допринети измени разумевања токова развоја једне литературе, те како је понекад један мултимедијални уметник неопходан за прецизније поимање културе и литературе једног национа. Цветковићево запажање „Не заборави да је позорница морална установа“ остаје као опомена и залог разумевања књижевности и науке о књижевности између осталог или управо у наведеном кључу: кључу позорнице којом дефилују етички дивергентни карактери, такви чији ставови и одлуке моделују „позорницу“ са које наступају, бивајући сведочанством времена и грађом будућих књижевноисторијских и културолошких анализа.

Милица В. Ђуковић¹

Институт за књижевност и уметност Београд
<https://orcid.org/0000-0001-9919-392X>

¹ tiskicvet38@gmail.com